

УДК 82.091=111=161.2-3.02/09"18/19"А.Кримський
DOI <https://doi.org/10.32782/2412-933X/2025-XXIV-7>

БАЙРОНІЗМ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО (НА ОСНОВІ ЦИКЛУ «КОХАННЯ ПО-ЛЮДСЬКОМУ»)

Компанцева Лариса

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри стратегічних комунікацій та прикладної лінгвістики
Національна академія Служби безпеки України
ORCID ID: 0000-0001-7902-9209

У запропонованій науковій розвідці проаналізовано питання взаємозв'язку і типологічних сходжень між творчістю Агатангела Кримського та літературною спадщиною Джорджа Гордона Байрона. Зіставлення поетичного циклу «Кохання по-людському» зі збірки «Пальмове гілля» та ліро-епічної поеми «Чайльд-Гарольдова мандрівка» сприяє переосмисленню ролі української літератури в контексті світового літературного процесу, а також дає змогу спростувати поширені стереотипи провінційності й маргінальності вітчизняного письменства тоталітарної доби.

Використовуючи генетико-контактний та імагологічний методи, авторка статті досліджує типологічні зв'язки між поетичними творами Дж. Байрона та А. Кримського, а також виокремлює спільні мотиви в поезіях циклу «Кохання по-людському» та поемі «Чайльд-Гарольдова мандрівка», що передовсім полягають у домінуванні мотиву «світової туги», пошуку ліричними героями власного «я», естетичному пантеїзмі, спорідненості топосів стихій природи. Типологічна спорідненість текстів розглядається також крізь призму автобіографізму, зокрема подібності особистого досвіду адресантів (подорожі світом) та їхніх ідейних поглядів (світогляду). Крім цього, в інтимно-філософській ліриці обох авторів простежено громадянські мотиви, що є невід'ємною рисою байронічної поеми.

У статті наголошується на тому, що поетичний цикл «Кохання по-людському» зі збірки «Пальмове гілля» прикметний багатьма притаманними байронізму рисами, а художня творчість Агатангела Кримського набуває нових сенсів в оптиці її зіставлення із творчістю світових класиків, що виводить поетичне еґо українського митця на новий рівень у системі координат вітчизняного письменства. Водночас результати розвідки вказують на те, що подальші дослідження проявів байронізму в мистецькому спадку багатьох інших українських письменників епохи ХІХ–ХХ століть є перспективними і напрочуд актуальними.

Авторка акцентує на гострій потребі подальшого осмислення феномену байронізму в українській літературі, що дозволить глибше простежити інтеграцію вітчизняного письменства у світовий літературний процес і водночас продемонструвати його самобутність.

Ключові слова: байронізм, Агатангел Кримський, рецепція, поетичний цикл, адресант, інтертекстуальність.

Kompantseva Larysa

Doctor of Philology, Professor,
Head of the Strategic Communications and Applied Linguistics Department
National Academy of the Security Service of Ukraine

BYRONISM IN POETIC WORKS BY AGATANGEL KRYMSKYI (BASED ON THE CYCLE "LOVE IN A HUMAN WAY")

The given research analyzes the issue of interrelationship and typological similarities between the works by Agatangel Krymskyi and the literary heritage of George Gordon Byron. The comparison of the poetic cycle "Love in a Human Way" from the collection "Palm Branches" and the lyro-epic poem "Childe Harold's Pilgrimage" contributes to rethinking the role of Ukrainian literature in the context of the world literary process, as well as it gives possibility to refute widespread stereotypes about the provincialism and marginality of the national literature in the totalitarian era.

Using genetic-contact and imagological methods, the author of the article examines the typological connections between the poetic works of G. Byron and A. Krymskyi, highlighting shared motifs in the poetry cycle "Love in a Human Way" and the poem "Childe Harold's Pilgrimage". These commonalities primarily manifest in the dominance of the motif of Weltschmerz (world-pain), the lyrical heroes' search for their own "self", aesthetic pantheism, and the affinity of nature-related topoi. The typological similarity of the texts is also analyzed through the lens of autobiographism, particularly the similarity of the authors' personal experiences (world travels) and their ideological perspectives (worldview). Moreover, civic themes, an essential characteristic of the Byronic poem, are traced in the intimate-philosophical lyrics of both authors.

The article emphasizes that the poetry cycle "Love in a Human Way" is distinguished by many characteristics inherent in Byronism, as well as Agatangel Krymskyi's artistic work acquires new meanings when compared with the works of world literary classics. This comparison elevates the poetic ego of the Ukrainian writer to a new level within the coordinates of national literature. At the same time, the study's findings indicate that further research into the manifestations of Byronism in the artistic heritage of many other Ukrainian writers of the 19th and 20th centuries is a perspective and highly relevant field of research.

The author emphasizes the urgent need for further reflection on the phenomenon of Byronism in Ukrainian literature, which will allow for a deeper examination of the integration of national literature into the global literary process while simultaneously highlighting its uniqueness.

Key words: *Byronism, Agatangel Krymskyi, reception, poetic cycle, addresser, intertextuality.*

Вступ. Реалії сьогодення спонукають вітчизняних науковців до відкриття загублених, а подекуди й заборонених сторінок української минувшини, руйнування глибоко вкорінених стереотипів про меншовартість нашої рідномовної культури, науки, літератури доби тоталітаризму, тому актуалізують численні розвідки в оптиці різних галузей гуманітаристики, націлені на популяризацію українського контенту серед співвітчизників і в усьому світі. Особливо актуальною видається потреба руйнування за давнього стереотипу, нібито українська література є «провінційною галуззю російської літератури» [4, с. 438].

Компаративні студії різнопланових зв'язків між вітчизняною та світовою літературою сприяють тому, що твори українських митців по-новому сприймаються як нашим суспільством, так і міжнародною аудиторією. Особливо нагальними є наукові розвідки про творчість тих письменників, які через різні причини перебувають на маргінесі дослідницьких зацікавлень.

Передовсім це стосується невеликої за обсягом, але художньо вагомої літературної творчості Агатангела Кримського. Так, на сторінках лірики поета реципієнти зустрічають добре знайомого байронічного героя, зануреного в українські реалії. З огляду на те, що А. Кримський був науковцем і поліглотом, який володів більш ніж 60 мовами, інтертекстуальні зв'язки його власного мистецького доробку вражають. Саме тому поетичну творчість Агатангела Кримського варто аналізувати в контексті масштабного надбання світової

літератури, зокрема й зіставляючи її із ліричним та ліро-епічним доробком «символу світового романтизму» – Дж. Байрона.

Поза тим, аналізу поетичної творчості українського письменника й вченого-орієнталіста присвячено вкрай мало літературознавчих розвідок. Найповніше натеper літературний портрет Агатангела Кримського вдалося змалювати О. Бабишкіну, проте дослідник лише побіжно згадує про дотичність поезій автора збірки «Пальмове гілля» з байронізмом [3]. Інші українські критики й літературознавці (М. Зеров, Є. Маланюк, Ю. Ткачов, Соломія Павличко, Ірина Пупурс, Тетяна Бовсунівська) вивчали або певні художні феномени у творчості Джорджа Гордона Байрона, або висвітлювали вплив байронізму на українську літературу, зокрема на творчість Є. Гребінки, Т. Шевченка, П. Куліша, В. Забіли, І. Франка, Лесі Українки, оминаючи ім'я Агатангела Кримського.

Нині немає наукових праць, які би висвітлювали типологічні зв'язки та вплив байронізму на творчість Агатангела Кримського, однак поезії циклу «Кохання по-людському» зі збірки «Пальмове гілля» на багатьох рівнях перегукуються з піснями «Чайльд-Гарольдова мандрівка» та низкою інших поетичних творів Джорджа Байрона.

Таким чином, ключовим завданням статті є встановлення типологічних зв'язків між літературною творчістю Джорджа Гордона Байрона (на основі східних поезій та ліро-епічної поеми «Чайльд-Гарольдова мандрівка») та віршованим циклом «Кохання по-людському» зі збірки «Пальмове гілля» Агатангела Кримського, а також виокремлення типових рис байронізму в згаданому ліричному циклі на рівні топосів і тематичних спрямувань.

Методи та методики дослідження. Теоретичну основу дослідження становлять генетико-контактний метод, що застосовується під час аналізу феномену байронізму в поетичній творчості Агатангела Кримського, а також імагологічний метод, яким послуговуємося для висвітлення специфіки міжкультурних та міжлітературних взаємин, що виникають між поетичними творами А. Кримського і Дж. Г. Байрона.

Результати та дискусії. Байронізм як літературна течія в межах романтизму є своєрідним типом мистецького бунту, що позначений вираженням «світової туги», індивідуалізму, титанізму, пошуком сильних особистостей, бунтарства, життєвого епатажу, захисту свободи народів і кожної особистості окремо [10, с. 54]. Український філософ Д. Чижевський виділив в окреме поняття явище «байронічної поеми» і визначив її провідні риси, серед яких найголовнішими є неканонізована форма, фрагментарний сюжет, наявність ліричних і медитативно-споглядальних відступів, філософських роздумів, діалогізм оповіді, відкрита авторська позиція тощо [11, с. 158].

Терміни «байронізм» та «байронічна поема» активно увійшли до лексики вітчизняної науки про словесність, а твори української літератури, що так чи інакше дотичні до цих понять, потребують детального аналізу на предмет типологічних сходжень із творчістю Дж. Г. Байрона.

Відомо, що вперше на сторінках світової літератури байронічний герой з'явився в образі мандрівника Чайльд Гарольда, а потім усе частіше втілювався у поетичних творах Дж. Байрона, зокрема в його східних поемах («Гяур» і «Корсар»), де адресант ідентифікував у персонажах «внутрішню безкінечність і вияви власного я» [9, с. 83]. Водночас східна пейзажна домінанта та громадянсько-ліричні мотиви яскраво проявилися в орієнтальній збірці А. Кримського «Пальмове гілля», адже для його героїчного героя теж притаманний пошук власного «я», поневіряння, втома і розчарування, соціальний протест і заклики до боротьби. «Світова туга», що є лейтмотивом байронічних поем, у поезіях Агатангела Кримського трансформувалась у «національну тугу».

Насамперед варто розглядати літературний діалог між Агатангелом Кримським і Джорджем Байроном крізь призму автобіографізму. Український сходознавець пізнав Орієнт з усіма його перевагами та недоліками, щиро захоплюючись мальовничими пейзажами та зневажаючи побут місцевого населення. Для Дж. Байрона Схід був привабливим як протилежність Англії, своєю пишнobarвною, а не пастельною природою, декоративність якої здавалася поетові нереальною, картинною [1, с. 6].

В основу найяскравіших пейзажів, що вийшли з-під пера видатного британця, лягли його враження від подорожей країнами Європи, змальовані в піснях «Чайльд-Гарольдова мандрівка». Ірина Пупурс зазначає, що ця поема описує подорожі та роздуми розчарованого юнака, який шукає розваг у чужих краях, а в перших піснях відображено меланхолію втомленого від наполеонівської епохи покоління [8].

О. Бабишкін стверджує, що «Кохання по-людському» є історією зітхальника, який, зазнавши поразки у своїх найкращих і найчистіших помислах, поволі одужує від затяжної сердечної недуги й починає кохати, «як усі» [3, с. 40]. Загалом поділяємо думку літературознавця щодо того, що поезії циклу є інтимною, подекуди філософською лірикою, однак слід окремо зауважити, що вони також уособлюють громадянські погляди поета, що вказує на ще тісніші літературні зв'язки між творчістю англійського та українського митців – постатей широких поглядів, мандрівників, космополітів.

Громадянські мотиви є наскрізними для літературної творчості Агатангела Кримського та Джорджа Байрона. Поети глибоко переживали за долю власних народів, не бажали миритися з несправедливістю, утисками, закликали до національної боротьби.

На перший погляд, цикл «Кохання по-людському» присвячений платонічному коханню, проте в ньому Агатангел Кримський зізнається у своєму націоналізмі, проголошує любов до свого народу: *«Ну, годі! Отямлюсь... – кажу – я до себе. – / Стихійним чуттям підлягати не треба. / Не буду ж нудитись! Так розум велить» – / Кажу так до себе, а серце болить. // “Брати – у неволі, – ізнов я говорю, – / Не слід оддаватися власному горю. / Народ наш бідує, в кайданах лежить!..” – / Говорю, а серце так само болить. // Своє особисте лихо забуду... Піду я на службу до рідного люду...»* [6, с. 57].

Попри те, що Джордж Байрон успадкував титул лорда і брав активну участь у політичному житті Британії, він був прихильником республіканської форми правління, не підтримував кровопролиття, тому змушений був покинути рідний дім і стати пілігримом, подібно його ліричному героєві. З рядків його поезій лунають революційні заклики, що передовсім націлені проти тиранії: *«Тут згниють і вони, амбітні дурні Слави. / Так, Слава криє дернь, що заросте за ними. / Який пустий софізм! Вони були зняряддя, / Зняряддя латані, що кидають тирани / Без ліку і числа, дерзаючи мостити / Серцями людськими дорогу»* [2, с. 16], *«Геть, хлопче, утікай! Готуй списа, бідахо! / Настав непевний час: чи згинеш, чи покажеш / Той молодецький хист, що чудище зупинить?»* [2, с. 27].

Пісні «Чайльд-Гарольдової мандрівки» мають історичне підґрунтя, тож сюжет поеми сплетений з мальовничих пейзажів, історичних фактів і відчуттів ліричного героя. Безумовно, останнє розкриває концепцію світосприйняття Дж. Байрона найбільше, адже образна система твору репрезентує ціннісну систему автора. Ліричний герой ідентифікує себе як поета, тому поклоняється богам і музам Парнасу: *«Про тебе часто я мечтав-гадав, Парнасе. / Хто славного твого ім'я не знає, батьку, / Найкращої в людей не знає той науки. / І се дивлюсь, уви! На тебе і стиджу ся, / Що мушу славити тебе тихеньким словом. / Згадавши про твоїх поклонників давнешніх, / Тремчу, і тільки що навколішки упав би»* [2, с. 22].

Життєво необхідну потребу доторкнутися до поетичного слова маніфестує й А. Кримський: «*Ні! Я суб'єктивний, / Я – з егоїстичних: / Все чуттів шукаю / Тонко-естетичних [...] Гей, удар же, музо, / Ти в новії струни, / На новії співи, / На новії думи!*» [6, с. 58].

Окремою наскрізною рисою обох художніх творів є пантеїзм, що втілюється шляхом канонізації жінки і великої сили кохання. У поезіях А. Кримського образ жінки ототожнюється з «чистим ангелом», а саме кохання є святим і блаженним [6, с. 42; с. 47].

У Дж. Байрона на репрезентацію образу жінки нашаровується міфопоетика, притаманна поемі «Чайльд-Гарольдова мандрівка» в цілому: «*О, хто-б ти не була: воздушная Аврора, / Чи німфова мечта одчаєння німого, / Чи може ти була й земною красою, / Що ізнайшла собі поклонника ясного, – / Була ти помислом, достойним чоловіка, / У формі жінчини, нам найдорожчій формі*» [2, с. 154].

Окрім ідейних і тематичних сходжень між поемою «Чайльд-Гарольдова мандрівка» та циклом «Кохання по-людському» спостерігаємо інтертекстуальні зв'язки. Зачарований красою східних пейзажів, ліричний герой А. Кримського ототожнює себе із байронічним героєм: «*Голубеє море і Кавказ зелений / Чаром, мов кадилом, дихають на мене, / Я дивлюсь, дивлюся в бірюзову даль... / Ненадовго тут я... Аж подумать жаль! // Доведеться швидко кинуть цю країну / І тягтися далі, в іншу чужину. / От тоді, як буду звідси од'їжджать, / Байронову пісню стану я співать*» [6, с. 44]. На думку дослідника О. Бабишкіна, ім'я Зоя, яке досить часто зустрічаємо в рядках «Кохання по-людському», викликає аналогію з поезіями Байрона, де «це ім'я має свій дослівний сенс – саме життя» [3, с. 40].

Перегукується в «Коханні по-людському» та «Чайльд-Гарольдовій мандрівці» й поетика топосів природи. Яскравими образами, що формують не лише пейзажне обрамлення згаданих поезій, а й віддзеркалюють думки та стан ліричного героя, є топоси гір, моря, землі та неба. Для Чайльда Гарольда стихії води, землі та повітря є тим, що супроводжує людину впродовж її життєвого шляху, дає сили й наснагу: «*А все-ж таки ми вдвох проходили не дармо / Свою смертельную, свою важку дорогу. / Нам плачено за жизнь, і ось вона, та плата: / Нас небо веселить, земля і море тішать*» [2, с. 173].

Небо в художній рецепції поетів є втіленням неземного, божественного, вічного. Розмірковуючи про сенс життя, ліричний герой Дж. Байрона робить висновок, що мріє стати небожителем: «*Хто ти? Чого-ж ся жизнь таке велике благо, / Що жити хочеш знов і йдеш – куди, не знаєш? / Аби не на землі зістатись і змішатись / Із небом*» [2, с. 39].

Схоже прагнення спостерігаємо й у ліричного героя А. Кримського: «*Дивлюсь на тую зірку: / Ото моя. / А поруч неї друга: / Ото твоя. // В тих морях ми й по смерті / Зійдемося знов, / І знову нам засяє / Свята любов*» [6, с. 49].

Топоси гір та землі (репрезентується в поезіях А. Кримського рівнинами та лісами, тоді як у Байрона переважно лісами і нетрами) у художній рецепції обох поетів є взаємодоповнювальними та взаємопов'язаними, адже образи гір, які за своєю природою є скелястими породами, змальовані вкритими густим зеленим килимом лісів. Гори і земля є досяжними для людини, проте їх неможливо досягнути: «*Сидіти на складах, мечтати на безодні, / Або на висоті гори неприступної, / Або карабкатись, блукати по тих нетрах, / Де твориво живе нікому не підвладне*» [2, с. 173].

Вперше у «Коханні по-людському» зелені гори з'являються як містичний образ, який ліричний герой порівнює з «райським садом», з вершин якого можна спостерігати «воскресіння» сонця [6, с. 40]. Море у світосприйнятті митців символізує дорогу, адже зміна локацій і пейзажів у поемі «Чайльд-Гарольдова мандрівка» й «Коханні по-людському» відбувається саме через морські глибини.

Фінальним акордом обох творів лунає топос вогню. Відомо, що в українській поезії існує чимало алюзій на прометеїзм «Чайльд-Гарольдової мандрівки», однак найтісніші текстуальні зв'язки простежуємо саме із заключною поезією «Кохання по-людському». У світоглядній концепції Дж. Байрона кожна людина носить у собі вогонь. Коли його ліричний герой – Чайльд Гарольд – завершує свою мандрівку, він прощається з адресатами такими словами: *«Но я тепер не той, що був колись, і мрії / Не так вже осязно летять передо мною. / І плам'я, що жило в моїм уображенні, / Поблідло вже тепер, ослабло, захиталось»* [2, с. 176].

Ліричний герой А. Кримського, пройшовши шлях поневірянь і пошуку власних сенсів, переконаний, що має горіти і покласти себе на вівтар вищої мети: *«Співаю пісню, повную огня, / Із неї віє дух живий і смілий, – / Ніхто й не доміркується, що я – / Давно вже труп, увесь заохолодів»* [6, с. 61].

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження можемо стверджувати, що поетичний цикл «Кохання по-людському» позначений багатьма притаманними байронізму рисами. Художня творчість Агатангела Кримського набуває нових сенсів в оптиці її зіставлення із творчістю світових класиків, що виводить поетичне еґо українського митця на новий рівень у системі координат вітчизняного письменства.

Між поетичними творами А. Кримського і Дж. Байрона простежується декілька ключових типологічних сходжень: в них голосно лунає мотив «світової скорботи», присутні риси пантеїзму, інтертекстуальні зв'язки, подібна поетика топосів природних стихій. Окрім цього, типовими рисами ліро-епічної поеми «Чайльд-Гарольдова мандрівка» та поезій циклу «Кохання по-людському» зі збірки «Пальмове гілля» є те, що в інтимно-філософські роздуми ліричних героїв майстерно вплетено громадянські мотиви.

Водночас результати розвідки вказують на те, що подальші дослідження проявів байронізму в мистецькому спадку багатьох інших українських письменників епохи ХІХ–ХХ століть є перспективними і напрочуд актуальними.

Література:

1. Байрон Дж.Н.Г. Дон Жуан / пер. з англ. С. Голованівського. Харків : Фоліо, 2001. 559 с.
2. Байрон Дж. Н.Г. Чайльд-Гарольдова мандрівка / пер. з англ. П. Куліша ; передм. І. Франка. Львів : Українсько-руська видавнича спілка, 1905. 178 с.
3. Бабишкін О.К. Агатангел Кримський. Літературний портрет. Київ : «Дніпро», 1967. 112 с.
4. Білецький О. Українська література серед інших літератур світу. *Сучасна літературна компаративістика : стратегії і методи* / за заг. ред. Д. Наливайка. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 433–473.
5. Кочубей Ю. Слово Орієнту. *Всесвіт*. 1969. № 1. С. 122–124.
6. Кримський А.Ю. Пальмове гілля : екзотичні поезії / редактор Г.Т. Сингаївська. Київ : «Дніпро», 1971. 371 с.
7. Пашняк Т.Г. Форми інтертекстуальності у східних поемах Дж.Г. Байрона : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2008. 19 с.
8. Пупурс І.В. Байрон, Джордж Гордон. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/> Байрон, Джордж Гордон (дата звернення: 26.03.2025).
9. Рева І.А. Типологія байронічних героїв у «східних поемах» «Корсар» і «Гяур» Дж. Г. Байрона. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2017. № 27. Т. 1. С. 80–84.
10. Ткачов Ю. Байронізм. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства* / гол. ред. А. Волков. Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 54–56.
11. Чижевський Д.І. Порівняльна історія слов'янських літератур. Київ : Академія, 2005. 288 с.

References:

1. Byron, G. G. (2001). Don Zhuan [Don Juan] (S. Holovanivskyi, Trans.). Kharkiv: Folio, 559 p. [in Ukrainian].
2. Byron, G. G. (1905). Chaild-Haroldova mandrivka [Childe Harold's Pilgrimage] (P. Kulish, Trans.; I. Franko, Intro.). Lviv: Ukrainian-Ruthenian Publishing Union, 178 p. [in Ukrainian].
3. Babyshkin, O. (1967). Agatangel Krymskyi: literaturnyi portret [Agatangel Krymskyi: A literary portrait] Kyiv: Dnipro, 112 p. [in Ukrainian].
4. Biletskyi, O. (2009). Ukrainska literatura sered inshykh literatur svitu [Ukrainian literature among other world literatures]. *Suchasna literaturna komparatyvistyka: stratehii i metody*. (Nalyvaiko D., Ed.). pp. 433–473. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing. [in Ukrainian].
5. Kochubei, Yu. (1969). Слово Орієнту [The Word of the Orient]. *Vsesvit – Universe*, 1, pp. 122–124. [in Ukrainian].
6. Krymskyi, A. (1971). Palmove hillia: ekzotychni poezii [Palm branch: Exotic poems] (Synhaivska H., Ed.). Kyiv: Dnipro, 371 p. [in Ukrainian].
7. Pashniak, T. H. (2008). Formy intertekstualnosti u skhidnykh poemakh Dzh. G. Bairona [Forms of intertextuality in Byron's Oriental poems]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: KNU, 19 p. [in Ukrainian].
8. Pupurs, I. V. (n. d.) Bairon, Dzhordzh Hordon [Byron, George Gordon]. *Velyka Ukrainska Entsyklopediia – Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved from https://vue.gov.ua/Байрон_Джордж_Гордон. [in Ukrainian].
9. Rewa, I. A. (2017). Typolohiia baironichnykh heroiv u "skhidnykh poemakh" "Korsar" i "Hiaur" Dzh. G. Bairona [Typology of Byronic heroes in "oriental tales" "Corsair" and "Giaour" by J. G. Byron]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*, 27, Vol. 1 pp. 80–84. [in Ukrainian].
10. Tkachov, Yu. (2001). Byronism [Byronism] *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva – Lexicon of General and Comparative Literary Studies* (Volkov A, Ed.). pp. 54–56. Chernivtsi: Zoloti Lytavry. [in Ukrainian].
11. Chyzhevskyi, D. I. (2005). Porivnialna istoriia slovianskykh literatur [Comparative history of Slavic literatures]. Kyiv: Akademia, 288 p. [in Ukrainian].